Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 58
Warszawa 2023
Article No. 2931

Citation:
Кравчук, А. М., & Бундза, І. В. (2023). Звертання до адресата в польськомовному діалозі викладачів та учнів в Україні. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *58*, Article 2931. https://doi.org/10.11649/sfps.2931

Kravchuk, A. M., & Bundza, I. V. (2023). Zvertannia do adresata v pol′s′komovnomu dialozi vykladachiv ta uchniv v Ukraïni. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *58*, Article 2931. https://doi.org/10.11649/sfps.2931

DOI: 10.11649/sfps.2931

Алла М. Кравчук
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Ірина В. Бундза
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Звертання до адресата в польськомовному діалозі викладачів та учнів в Україні

1. Вступ

У пропонованій статті зосереджуємо увагу на способах звертання до адресата в польському мовленні викладачів польської мови та їхніх учнів в Україні[1]. У цьому контексті лексему *учень* розуміємо, відповідно до її вторинного словникового значення: «2. Той, хто навчається

[1] У статті не ставимо за мету чітко розмежувати дві головні сфери використання польської мови в Україні: як іноземної та як мови національної меншини (порівн. на позначення останньої терміни: *успадкована* / *успадковувана польська мова*, *мова предків*, *мова походження* – українські відповідники англійського терміна *heritage language*, що спираються на генетичний критерій, чи інші терміни, напр. історичний: *південнокресова польська мова* та ін. (детально про терміни див. напр. Sicińska, 2020).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2023.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

певному фаху, ремеслу і т. ін.» (Бусел, 2005, с. 1522). Отже, *учнями* – в нашому розумінні – є і студенти закладів вищої освіти (далі – ЗВО), що вивчають польську мову, і слухачі мовних курсів (далі – МК) із польської мови. У статті не фігурує найбільш прийняте в мові розуміння лексеми – *учень* як «1. Той, хто вчиться в загальноосвітній або спеціалізованій школі, що дає початкову й середню освіту» (Бусел, 2005, с. 1522), оскільки дослідження завужуємо до навчальних дискурсів, непов'язаних із середньою школою чи іншими типами закладів освіти в Україні, де польської мови навчаються діти. Таке обмеження мотивуємо двома чинниками. По-перше, нас цікавить простір комунікації на *ви* (польською: на *pan* / *pani*) в обох напрямах відносин викладач – адепт (що виключало б власне шкільні ситуації, де вчитель звертається до учнів переважно на *ти*[2]). По-друге, звертання до адресата у спілкуванні між власне шкільними вчителями й учнями в Україні вже ставали предметом наукових студій (порівн. Зелінська, 2011, 2018, сс. 205–232; Krawczuk, 2012), на відміну від адресативних звичаїв у інших польськомовних навчальних середовищах. Комунікація в приватних мовних школах (курсах польської мови) взагалі не ставала об'єктом дослідження. У згаданій статті Алли Кравчук (Krawczuk, 2012) порушено, серед інших, проблему способів звертання польською мовою університетських викладачів до студентів і студентів до викладачів, однак висвітлено її на кількісно меншому й більш обмеженому географічно фактичному матеріалі[3], ніж у пропонованій статті. Водночас дані попередньої статті дадуть змогу оцінити з майже десятилітньої перспективи, чи в досліджуваній сфері сталися суттєві зміни, які можна пов'язувати з активним розвитком академічної полоністики в Україні, ширшим доступом (зокрема в інтернеті) до навчальних і нормативних джерел із проблем мовленнєвого етикету.

---

[2] Усвідомлюємо, що контакт на *ти* може відбуватися і в інших закладах освіти, окрім середньої школи (наприклад, на комерційних мовних курсах та ін.), і навіть в університетському середовищі, однак у таких ситуаціях це явище видається менш поширеним, що, зрештою, і стає предметом зацікавлення цієї публікації.

[3] 32 анкети, проведені в середовищі викладачів університетів Києва, Львова, Дрогобича, Івано-Франківська, Тернополя, Луцька, Острога, Бердянська, Донецька, і 50 студентських анкет, проведених у Львівському національному університеті імені Івана Франка – отже, загалом 82 анкети в університетах 9 міст, на відміну від актуальних 153 анкет у ЗВО 16 міст (детальніше – див. далі матеріал дослідження).

Матеріалом дослідження є дані анкетного[4] опитування (153 особи), проведеного за допомогою онлайн-сервісу Google Forms у квітні-травні 2021 року. Анкету заповнили 54 викладачі польської мови ЗВО України та 29 викладачів МК. Це представники різних закладів у 16 містах України: Львів (ЗВО – 16, МК – 15), Київ (ЗВО – 9, МК – 5), Івано-Франківськ (ЗВО – 7), Дрогобич (ЗВО – 5), Луцьк (ЗВО – 4), Тернопіль (ЗВО – 3, МК – 2), Стрий і Дрогобич (ЗВО – 2), Бердянськ (МК – 1), Вінниця (ЗВО – 1), Дніпро (ЗВО – 1), Запоріжжя (ЗВО – 1), Кременець (ЗВО – 1), Маріуполь (МК – 1), Миколаїв (ЗВО – 1), Одеса (ЗВО – 1), Харків (ЗВО – 1). Шестеро респондентів не вказали свого місця знаходження.

Фіксуємо дані про науковий ступінь чи вчене звання викладача, що є важливим критерієм вибору форми звертання в академічному дискурсі Польщі, який слугує основою для порівняння з польськомовними етикетними звичаями в Україні. Найчисленнішою групою стали анкетовані, що мають науковий ступінь кандидата наук (переважно в групі ЗВО – 30; МК – 1) та магістра (частіше в групі МК – 21; ЗВО – 11). Ступінь доктора наук вказало 5 респондентів. Ще 15 не мають наукового ступеня або ж його не зазначили. Чотири кандидати наук подали також інформацію про вчене звання доцента, а два доктори наук – про вчене звання професора.

Серед опитуваних, які викладають польську мову в ЗВО, основна вікова група – особи віком 31–50 років (34). Приблизно однакова кількість представників інших вікових категорій – 25–30 (9), 51 і вище (10). Один респондент не зазначив свого віку. У групі викладачів МК основу складають особи від 20 до 30 років (18), решта респондентів – 31–40 (6), 41 і вище (5). Отже, в дослідженні взяли участь переважно викладачі молодого покоління – 20–40 років (51 респондент). Групу МК становлять виключно жінки, а в групі ЗВО – лише 4 чоловіки, решта – жінки.

Анкету проведено також серед студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, що вивчають польську мову (70 респондентів). Це студенти всіх курсів бакалаврату: I курс – 13 осіб, II курс – 20, III курс – 16, IV курс – 12, а також 6 осіб із I курсу магістратури. Три особи не вказали свого курсу навчання.

[4] Оскільки анкетна інформація значною мірою є матеріалом декларативного характеру, подекуди, коментуючи отримані результати, беремо до уваги й мовні дані, що походять із почутих, занотованих авторками реальних комунікативних ситуацій в Україні.

Мовними одиницями аналізу є номінальні адресативні форми (далі скорочено – АФ), напр. *pani Anno*, *panie doktorze*, – в обох напрямах: від учня до викладача і навпаки, а також – лише в напрямі від викладача до учня – прономінальні способи звертання – на *ty* або на *pan* / *pani* / *panie* / *panowie* / *państwo*[5]. Матеріалом, що становить об'єкт дослідження, стало 556 контекстів-суджень, які містять більш чи менш розлогі відповіді на запитання анкети[6].

Метою статті є з'ясування декларованого стану найсучасніших способів польськомовного звертання до адресата викладачів ЗВО і МК до їхніх учнів та учнів до викладачів в Україні, а також дослідження нормативної свідомості викладачів у згаданій сфері. Зокрема, важливо дослідити мотиви акцептації чи ініціювання викладачами певних адресативних стратегій – наприклад, свідомого толерування мовленнєво-етикетних одиниць, непритаманних відповідному дискурсу загальнопольської (літературної) мови.

2. Аналіз фактичного матеріалу

У польській традиції, як пише дослідниця мовленнєвого етикету Малґожата Марц'янік, норми ввічливості у відносинах між учителем і учнем (у широкому розумінні, що відповідає тому, яке прийнято в цій статті), є інституційними (прописаними в спеціальних правилах) і вибудуваними ієрархічно, з урахуванням прав і обов'язків обох сторін комунікації (Marcjanik, 2021, сс. 45–46).

У польському академічному дискурсі викладачі звертаються до студентів переважно на «*pani* / *panie* + ім'я», а студенти до викладачів –

[5] Такі два типи адресативності виділяють й інші дослідники. Наприклад, аналізуючи специфіку мовленнєвого етикету звертання в польському мовленні в Литві, Ірена Масойць ураховує: 1) синтаксично неінтегровані вокативні форми; 2) синтаксично інтегровані займенникові форми, які детермінують певну дієслівну форму (Masojć, 2010, с. 152).

[6] Відповіді респондентів подаємо мовою оригіналу без втручання в текст, але з можливістю скорочення фрагментів, на що вказуємо за допомогою квадратних дужок […]. У дужках у скороченому вигляді (див. Перелік скорочень) зазначаємо місце, де працює респондент (ЗВО чи МК), місто, науковий ступінь і вік анкетованого; у випадку студентських відповідей – курс навчання (відповіді студентів магістратури містять літеру м – Ім). Запитання анкети були сформульовані українською мовою. Переважно респонденти відповідали українською мовою, зрідка – польською.

назагал[7] – за допомогою спеціальних форм, що містять назви наукових ступенів або вчених звань, напр. *pani profesor* / *panie profesorze*, *pani doktor* / *panie doktorze*, *pani magister* / *panie magistrze*. Остання форма, однак, може на сьогодні сприйматися як непрестижна (про це писав ще 2006 року в науковій монографії Марек Лазінський (Łaziński, 2006, с. 77), а вже у виданій через 15 років праці науково-довідкового характеру Малґожата Марц'янік запропонувала вживати у зверненнях до викладачів зі ступенем магістра форму *proszę pana* / *proszę pani* (Marcjanik, 2021, с. 206)[8].

В університетських середовищах в Україні викладачі переважно звертаються до студентів на ім'я, але на «ви» (напр. *Маріє, прочитайте, будь ласка…*). У зверненнях студентів до викладачів найпоширенішою залишається АФ «ім'я + ім'я по батькові» (напр. *Маріє Петрівно*), що в українській дійсності є універсальною, зокрема й в офіційних ситуаціях, АФ (уживаною у зверненнях навіть до найвищих державних посадовців). Відповідні польським АФ «*pani* / *panie* + титулярний іменник» у зверненнях студентів до викладачів майже відсутні[9], зрідка з'являється АФ «*пані* / *пане* + ім'я».

---

[7] Відхилення від традиційних норм можливі, особливо серед адресантів молодого покоління, див. напр. Marcjanik (2008, с. 90, 2016, с. 13). Студенти можуть звертатися до викладачів й університетської адміністрації: за допомогою скорочених АФ, оминаючи пошанні слова *pani*, *pan*, напр. *doktorze*, *profesorze*, *profesor* (до жінки професора), *dziekanie* (Marcjanik, 2015, с. 118); за допомогою АФ «*pani* / *panie* + ім'я», а іноді й «*pani* / *panie* + прізвище»; замало ввічливих у певних ситуаціях форм *proszę pani (panią)* / *pana* (див. напр. Skudrzyk, 2007, с. 113); предикативних неофіційних розмовних структур на кшталт *wie pani*; *wie pani co* (Marcjanik, 2006, с. 234).

[8] У попередньому ж виданні цієї книги М. Марц'янік ще подає на першому місці АФ *panie magistrze* / *pani magister*, а форму *proszę pana* / *proszę pani* – на другому (Marcjanik, 2009, с. 144). Отже, норма в цьому аспекті є динамічною. Учена додає, що до молодих віком магістрів-викладачів студенти можуть звертатися навіть на *pan* / *pani* з іменем, якщо таку форму раніше з викладачем було узгоджено (Marcjanik, 2009, с. 144).

[9] Деякі українські джерела нормативного характеру подають, окрім традиційної форми на ім'я та ім'я по батькові, також АФ *пане професоре* (Богдан, 1998, сс. 97, 161; Мацюк & Станкевич, 2005, с. 112; Радевич-Винницький, 2001, с. 118; Редько, 2017, с. 19; Редько & Сербенська, 2017, с. 142), *пане докторе* (Радевич-Винницький, 2001, с. 118) чи *пані вчителько* (Богдан, 1998, сс. 97, 161). Спостереження над реальною нормою не засвідчують, однак, таких уживань, особливо якщо йдеться про АФ на кшталт *пані вчителько* чи *пане докторе*. У комунікативних актах у напрямі від учня до викладача радше не фіксуємо і форми *пане професоре*. Можна стверджувати про

Українські звичаї можуть ставати чинником формування специфічної, порівняно із ситуацією в Польщі, системи АФ у польськомовному академічному дискурсі в Україні.

2.1. Звертання викладачів до учнів

У результаті проведеного анкетування серед викладачів ЗВО та МК з'ясовуємо, які способи звертання до своїх учнів вони декларують.

Рис. 1. Звертання польською мовою викладачів ЗВО до учнів (власне опрацювання)

поодинокі випадки такого звертання у внутрішньому середовищі професорсько-викладацького складу. Варто з огляду на це наголосити, що більшість узятих до уваги праць з українського мовленнєвого етикету носять прескриптивний, а не дескриптивний характер, а деякі їхні кодифікаційні розв'язання видаються штучними (порівн. також, напр., фіксоване звертання *пані бабусю* (Богдан, 1998, с. 161) чи твердження, що «звертання, що складається з титулу *пан* / *пані* + *ім'я*, придатне для спілкування колег, друзів, але не доречне для спілкування малознайомих людей» (Богдан, 1998, с. 96). Слушно натомість, на нашу думку, зазначено в праці колективу українських дослідників адресативності: «На відміну від західнослов'янських народів, сучасні українці (крім представників так званої західної діаспори) рідко вдаються у „внутрішньому" спілкуванні до номінації особи за академічним титулом: *пане доценте*, *пане професоре*» (Скаб та ін., 2008, с. 24).

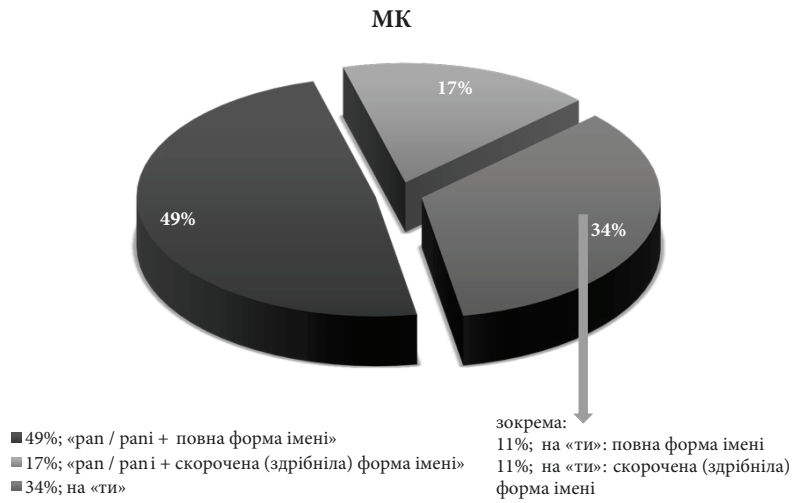

Рис. 2. Звертання польською мовою викладачів МК до учнів (власне опрацювання)

З відповідей викладачів – як ЗВО, так і МК – випливає, що в їхніх зверненнях до учнів переважає АФ «*pan* / *pani* + повна форма імені» (ЗВО – 66%, МК – 49%; див. Рис. 1 і Рис. 2). Респонденти зазначають, що використання цієї АФ є найбільш відповідним (*Така форма звертання здається доречною* (ЗВО Др 45); *Вважаю її коректною у цій ситуації* (МК Кв Мг 42)) і ввічливим, сприяє налагодженню контакту з групою (*До того ж я неодноразово помічала, що, коли звертаюся до студентів, використовуючи ім'я, вони пожвавлюються* […]. *І ми краще будуємо міжлюдські стосунки* (ЗВО Лв Кн 32)). Уживання такої АФ респонденти обґрунтовують також тим, що її використовують у Польщі ([…] *таким чином прийнято звертатися до студентів у ВНЗ Польщі* (ЗВО Др Кн 43)). Крім того, вплив на вибір форми «*pan* / *pani* + повна форма імені» має традиція, передана викладачами, прийнятий у закладі освіти звичай (*Так зверталися до мене під час навчання і вже так звикла* (ЗВО Лв Мг 33); *Звикла ще з університету* (МК Лв Мг 27). Важливим є дидактичний вимір застосування цієї АФ (*Аби студенти швидше призвичаїлись до такої форми звертання, адже українською так не говоримо*[10] (ЗВО Лв Кн 37); […] *також*

[10] Українською мовою, як уже згадувалося, викладачі найчастіше звертаються до студентів на ім'я на «ви», але без слів *пан* / *пані*, наприклад: *Анно, чи [ви] можете…* (порівн. зрідка вживаний у польській мові в Польщі формальний відповідник цієї структури *Anno, czy może pani…*).

з навчальною метою, […] *коли вони чують постійно «pan / pani» швидше до цього звикають* (ЗВО Лв Мг 32)). Звертання на «*pan / pani* + повна форма імені» порівняно із звертанням на «ти» є виявом поваги ([…] *я справді трактую їх як колег, не хочу, аби вони займали «нижчу» позицію: якщо вони на Ви, то й я на Ви* (ЗВО Лв Кн 37); *Найбільш доцільним вважаю звертатись до своїх учнів з повагою* (МК Лв Бк 20)), допомагає утримати дистанцію і субординацію (*Вважаю, що між вчителем та учнем має бути певна дистанція та кордон* (МК Лв Мг 23); […] *доречнішою є форма звертання, яка дозволяє зберегти субординацію між студентом і викладачем. Не акцептую взагалі звертання до студента на ти* (ЗВО Хр Кн 32)).

Використання ж АФ «*pan / pani* + скорочена (здрібніла) форма імені» (ЗВО – 16%, МК – 17%), на думку респондентів, сприяє скороченню дистанції між викладачем та учнем і є водночас увічливим звертанням (*Це водночас ввічливо і зменшує дистанцію. Хочеться бути ближче до студентів* (ЗВО Кв Кн 32); *Це має дружній характер, але не порушує особистих границь* (МК Лв Сп 29); *З одного боку, не можу собі дозволити спілкуватись із студентами на «ти», з іншого, повні імена інколи звучать надто загрозливо* (МК Лв Мг 30)). Використання повної чи скороченої (здрібнілої) форми імені анкетовані аргументують і граматичними чинниками (*Іноді обираю ту чи іншу форму імені, бо її легше поставити в кличному* [відмінку] (МК Тр Мг 31)). Викладачі, з одного боку, зазначають, що така АФ подобається студентам (*Так подобається студентам* (ЗВО Лв Кн 63)), з іншого, однак, застерігають, що не всі студенти акцептують здрібнілі форми свого імені (*Зі здрібнілими формами імені не ризикую, бо знаю людей, які висловлюють бажання, щоб до них зверталися, використовуючи повну форму імені (навіть у неофіційній ситуації спілкування*) (ЗВО Лв Мг 26)). Зауважмо, що в академічних середовищах у Польщі спостерігається тенденція не рекомендувати викладачам використовувати у зверта ннях до студентів скорочених (здрібнілих) форм імені, які можна сприймати як прояв патерналізму чи зневаги (порівн. Bańko та ін., 2021, с. 6). Про надмірно безпосередній чи фамільярний або ж поблажливий характер АФ «*pan / pani* + здрібніла форма імені» пишуть нормативісти. Малґожата Марц'янік зазначає, що, залежно від ситуації, згадані мовні форми можуть бути сприйняті як такі, що надто радикально, волею адресанта, зменшують дистанцію (Marcjanik, 2009, с. 39). Дорота Здункєвіч-Єдинак звертає увагу на амбівалентність таких форм: з одного боку, вони можуть сприяти «потеплінню» контакту, виражати доброзичливість і симпа-

тію, а з іншого – можуть свідчити про зверхньо-поблажливе ставлення (Zdunkiewicz-Jedynak, 2021, сс. 69–70). Незадоволення адресованими до себе формами із здрібнілим іменем висловлюють мовці на дискусійних форумах[11]. Отже, такий спосіб звертання не є «безпечним», що добре помітно в сучасному мовнокомунікативному просторі в Польщі, в Україні ж, як нам здається – меншою мірою (хоча порівн. поодинокі, наведені раніше, висловлювання респондентів про недоречність таких форм звертання). Українські джерела кодифікації норми застерігають від уживання демінутивних форм в офіційному спілкуванні, порівн. напр.: «зменшено-пестливі варіанти повних імен доречні в ролі звертання у родині, до друзів, закоханих між собою» (Богдан, 1998, с. 96).

Лише в одній відповіді – викладача ЗВО – з'являється АФ «*pan* / *pani* + прізвище», оскільки, як стверджує респондентка, «ситуація є офіційною» (ЗВО Од Дн 50). Більшість українських джерел норми у сфері мовленнєвого етикету, зокрема й наведених у примітці 9 цієї статті, стверджують правильність, увічливість і доречність такої АФ в українській мові. Винятково Ярослав Радевич-Винницький пише про «відтінок офіційності, іноді сухості, відчуженості, байдужості» АФ «*пан* / *пані* + прізвище» (Радевич-Винницький, 2001, с. 103), з думкою якого ми схильні погодитися. У загальнопольському мовленнєвому етикеті таке звертання не прийняте (див. напр. Skudrzyk, 2007, с. 113; Zdunkiewicz-Jedynak, 2021, с. 69).

Натрапляємо також на відповідь, де викладач зазначає, що до конструкції «*pan* / *pani* + ім'я» додає прізвище, якщо в групі є кілька людей з однаковими іменами (ЗВО Кв Мг 35). Під час додаткових усних розмов із деякими викладачами було з'ясовано, що принаймні кілька осіб справді додають прізвище до АФ «*pan* / *pani* + ім'я» у згаданій ситуації, коли саме прізвище ідентифікує особу, оскільки імена однакові. Викладачі наголошують, що така потреба постає в умовах навчання онлайн, коли складно уточнити особу адресата за допомогою жесту, погляду чи інших засобів невербальної комунікації. Зауважмо, що викладачі або не були свідомі, що ця АФ неправильна (про ненормативність такої АФ див. напр.: Marcjanik, 2015, с. 118), або ж пояснювали, що перед уживан-

[11] Напр.: «Dlaczego osoby co dopiero poznane tytuluja mnie „pani Grazynko", do tego jeszcze to zdrobnienie, ja tych ludzi nie znam, nie pilam z nimi bruderszaftu» (waza, 2017).

ням прізвища роблять паузу – так, ніби прізвище не є частиною форми звертання, а окремо доданим називним реченням.

В одній із анкет подано АФ «*bracie* + ім'я»: як зазначає респондент (ЗВО Лв Дц 69), таке звертання обов'язкове в конкретному закладі освіти (йдеться про Василіанський інститут філософсько-богословських студій імені Йосифа Велямина Рутського).

У відповідях представників ЗВО звертання до студентів на «ти» з'являється рідко (див. Рис. 1). Кілька університетських викладачів, однак, зазначають, що звертаються до студентів на «ти», використовуючи переважно скорочену (здрібнілу) форму імені і наголошуючи, що таке звертання зближує їх з адресатами (*Вважаю, що це мої діти. Так легше встановлюється контакт, викликається довіра, безпосередність, знімається офіціоз* (ЗВО ІвФр Дн)). Частина респондентів зазначає, що залежно від часу знайомства з групою та ступеня близькості зі студентами може обирати різні способи звертання – і на «*pan* / *pani* + ім'я», і на «ти» (*Звертання у здрібнілій формі імені – через симпатію і давність знайомства; повна форма імені – нейтральне звертання; пан + повна форма імені – до студентів інших спеціальностей та аспірантів (досить рідко)* (ЗВО Кв Дн 68); *Форма звертання залежить від різних чинників: напр., часто зближуємося з учнями під час довготривалих курсів, тоді я можу переходити на «ти»* (ЗВО Кв Кн 51)).

Особи, які навчають польської мови на курсах, значно частіше (34%), ніж університетські викладачі (11%) декларують використання звертання на «ти» (див. Рис. 1 і Рис. 2), особливо до слухачів молодшого, шкільного, віку (*Переважна більшість студентів – шкільного віку, така форма для них є звичною* (МК Лв Мг 26)), на відміну від АФ «*pan* / *pani* + ім'я», якій надають перевагу в спілкуванні з людьми старшими чи «серйознішими» (*Це залежить від вікової групи. З дітьми, підлітками, більш «теплими» групами спілкуємось на ти. Бізнес, значно старші та дистанційовані – пан/пані + ім'я* (МК Кв Бк 29)).

2.2. Звертання учнів до викладачів

Форми звертання учнів до викладачів досліджуємо, враховуючи відповіді обох сторін учасників комунікації.

2.2.1. Аналіз відповідей викладачів

Рис. 3. Звертання польською мовою учнів до викладачів ЗВО (згідно з анкетою викладачів) (власне опрацювання)

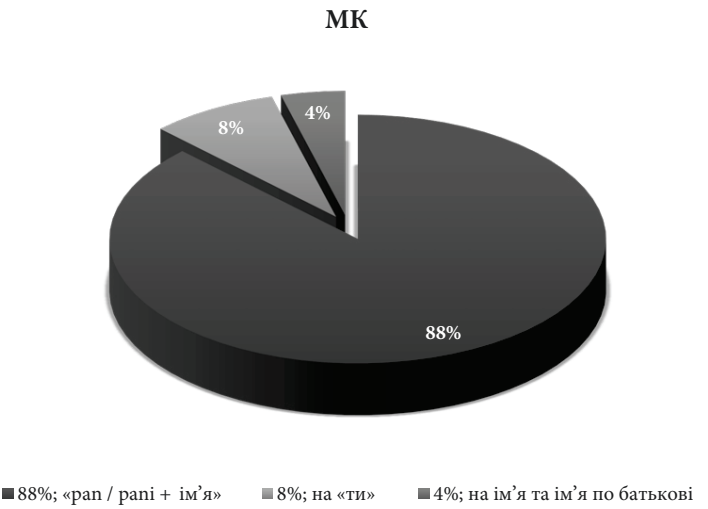

Рис. 4. Звертання польською мовою учнів до викладачів МК (згідно з анкетою викладачів) (власне опрацювання)

Лише в кількох відповідях респондентів ЗВО фіксуємо АФ, які були б доречними в академічному спілкуванні викладача і студента (відповідно до мовно-культурних норм у Польщі), а саме «*pan* / *pani* + назва наукового ступеня чи вченого звання» (див. Рис. 3). Згідно з даними викладацької анкети, у середовищі і ЗВО, і МК домінує АФ «*pan* / *pani* + ім'я» (див. Рис. 3 і Рис. 4). По двоє респондентів із кожної групи зазначають, що, окрім повної форми імені, з'являється скорочена (здрібніла), що можна трактувати, з одного боку, як недотримання норми, порушення субординації, а з іншого – як вияв приязних стосунків між учасниками комунікації. Усвідомлюючи норму мовленнєвого етикету в Польщі ([…] *хотілося б, щоб студенти зверталися, використовуючи адресативні форми характерні для ВНЗ Польщі, оскільки це буде свідченням їхньої польськомовної соціолінгвістичної компетенції* (ЗВО Др Кн 43); *знаю, що в академічній спільноті* [в Польщі] *це не прийнято* (ЗВО Лв Мг 32)), викладачі толерують такий, ненормативний у польських реаліях, спосіб звертання (*Мене влаштовує таке звертання. Можливо, правильніше було б звертатися «Pani Doktor», але, як на мене, це надто офіційно* (ЗВО Хр Кн 32); *Зазвичай даю можливість студентам самим обирати варіант звертання* (ЗВО Лц Кн 40)), а навіть заохочують студентів його використовувати (*Bo tak polecam zwracać do mnie, mówię o tym pod czas pierwszych zajęć* (ЗВО Кв Кн 51); *Оскільки я пропоную звертатися саме так; при цьому пояснюю, як прийнято звертатися польською мовою (використовуючи науковий ступінь)* (ЗВО ІвФр Кн 34)), оскільки таким чином, на їхню думку, вдається налагоджувати ближчі стосунки ([…] *формує більш дружні стосунки між викладачем і студентом* (ЗВО Лв Мг 29)). Причинами функціонування такої АФ викладачі вважають і те, що студенти симетрично відтворюють зразки, які чують на заняттях – у звертаннях до них викладача (*Бо таку форму вони найчастіше чують на заняттях* (ЗВО Лв Кн 27); *Бо я до них так звертаюся* (ЗВО Др 43)), мають недостатню мовленнєву компетенцію у сфері польського мовленнєвого етикету (*Молодші ще не мають свідомості, що може бути інша форма звертання. Думаю, глибше студенти осмислюють такі форми після курсу польського етикету* (ЗВО Лв Кн 32)) або ж піддаються впливу українських мовно-культурних звичаїв (*Вплив українського етикету* (ЗВО Лц Кн 40); *Можливо, аналогія з українським «пані Лариса». Такі форми в Україні зараз поширені* (ЗВО Кв Кн 49)).

Якщо йдеться про комунікацію між викладачем і учнями МК, то респонденти-викладачі зазначають, що самі звертаються до учнів за допомогою АФ «*pan / pani* + ім'я» і навчають їх, що ця форма відповідна для їхніх взаємин (*Бо я так звертаюсь до них* (МК Лв Мг 23); *Бо я їм сказала, що так буде правильно* (МК Кв Мг 31)). Окремі викладачі згадують про функціонування в польській мові в Польщі інших АФ, однак уважають їх недоречними в тому середовищі, у якому навчають […] *вважаю, форма звернення Pani + ітię є оптимальною в середовищі, в якому працюю. Традиційні польські звертання Proszę pani чи Pani profesor дуже вже чужі і непритаманні українському етикету (культурі звертань)* (МК Тр Мг 31); *Я завжди при знайомстві оголошую, як можна до мене звертатись. І пояснюю якісь загальні правила звертання в польській мові* (МК Лв Мг 28)). Майже всі опитані декларують, що керована до них АФ «*pan / pani* + ім'я» є для них прийнятною. Зрідка натрапляємо на висловлені побажання, аби учні зверталися до них лише по імені на «ти» (*Інколи на «ти» доречніше і приємніше* (МК 28); *По імені було би теж непогано, але більшості студентів незручно так говорити до «вчителя» (хоча «вчитель» може бути молодшим від них)* (МК Лв Мг 26)) чи за допомогою АФ «*pani magister*», що радше притаманне академічному середовищу.

Вплив українських мовно-культурних звичаїв на польськомовну комунікацію учнів особливо відчутний у АФ «ім'я та ім'я по батькові», адже у 14% відповідей викладачів ЗВО (і одній – МК) фіксуємо саме цей спосіб звертання. Не є очевидним, як саме звучать ці форми польською мовою. Не виключаємо, що це цитати, або ж узагалі респонденти, не вчитавшись у запитання анкети, могли подавати інформацію про звертання до них українською, а не польською мовою. Респонденти пояснюють таке звертання учнів впливом рідної мови та звичкою (*Звертання Pani doktor відповідало б ситуації, але було б нетиповим для носія української мови* (ЗВО ІвФр Кн 29)) і переважно його толерують (*Зазвичай даю можливість студентам самим обирати варіант звертання. Ставлюсь до цього максимально толерантно* (ЗВО Лц Кн 40)), зрідка зазначають, що варто наголошувати на його невідповідності (*Ніколи над цим не задумувалась і не маю стосовно цього конкретних бажань… хоча, мабуть, варто акцентувати увагу студентів на тих формах, які, з погляду етикету, є найбільш відповідні у цій ситуації (pani doktor)* (ЗВО Лв Кн 37)). Маємо й відповідь, з якої випливає, що викладач надає перевагу саме такій АФ: *Зазвичай, наполягаю на імені+по батькові, бо часом Пані + ім'я перетворюється на Пані + здрібніла форма імені, або повне ім'я без Пані. Вважаю це фамільярним* (ЗВО Лв Кн 44).

По двоє респондентів у кожній із груп зазначають, що їхні учні звертаються до них по імені на «ти», що сприяє ближчому контакту (*Я мінімізовую дистанцію, щоб усі почувались як удома* (МК Кв Мг 29)).

Серед інших АФ викладачі подають такі, що не відповідають нормі польської мови чи то формально *panie wykładowco* (1 відповідь), чи то функціонально *proszę pani* (1 відповідь) – в останньому випадку адресатом є жінка кандидат наук, а отже, форма *proszę pani* в цій ситуації не є достатньо ввічлива.

2.2.2. Аналіз відповідей студентів

З метою всебічно дослідити, як студенти звертаються до викладачів, проведено анкетування й у їхньому середовищі, однак лише у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Усвідомлюємо, що таке завуження досліджуваного об'єкта не дає вповні репрезентативного матеріалу, однак відповіді студентів ЛНУ імені Івана Франка можемо зіставляти з відповідями викладачів цього ж університету (16 респондентів, що становить 30% усіх анкетованих викладачів ЗВО). Додаймо, що студентські відповіді не завжди є достовірними з огляду на те, що дехто може намагатися заповнити анкету «правильно», а не навести реальні факти спілкування в академічному середовищі (уточнімо, що запитання мало на меті виявити об'єктивний стан, а не знання норми: *Як в усній комунікації Ви звертаєтеся по-польськи до викладача польської мови в університеті?*).

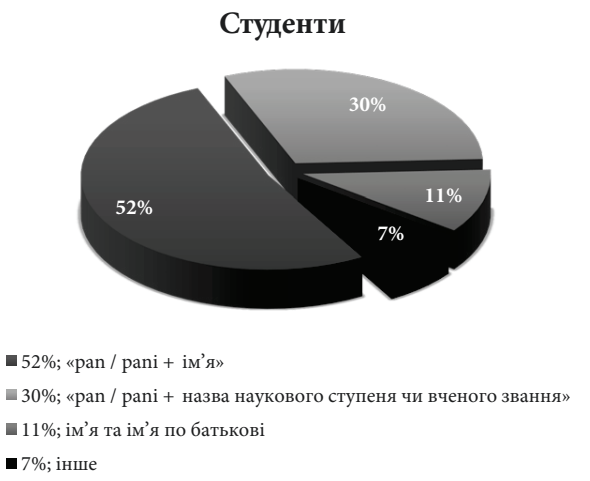

Рис. 5. Звертання польською мовою учнів до викладачів ЗВО (згідно з анкетою студентів) (власне опрацювання)

У відповідях на запитання, як студенти звертаються до викладача, домінує АФ «*pan* / *pani* + ім'я» (див. Рис. 5), яка, на думку респондентів, є ввічливим проявом поваги (*це виражає повагу до викладача* (II); *звертання на пан/пані є ввічливою формою* (I)), а отже, відповідає нормі (пор. *вважаю, що така форма звертання є правильною* (II); *uważam, że trzeba mówić zgodnie z normami* (III)). Студенти стверджують, що їх так навчили (що – прокоментуймо – не обов'язково може відповідати дійсності), напр.: *Ponieważ uczyłyśmy się tego jeszcze na pierwszym roku studiów* (II). Така АФ є для опитуваних звичною і зручною (*Це зручніше, ніж намагатися звертатися на ім'я+по батькові* (IV); *Увійшло у привичку ще з першого курсу* (III)). Лише з поодиноких відповідей вдається зрозуміти, що деякі студенти усвідомлюють, які форми польського етикету звертання є правильними в академічному середовищі Польщі (*«pan, pani + tytuł», taka jest poprawna konstrukcja* (II)), однак не використовують їх (*І навіть знаючи, що потрібно звертатися до деяких викладачів (panie doktorze albo profesorze), на підсвідомому рівні звертаємось по імені* (III); *Tak się umówiłyśmy. W innej sytuacji zwracałabym się na Pani+tytuł* (IV)). Частина респондентів усе ж декларує, що звертається до викладачів, використовуючи АФ «*pan* / *pani* + назва наукового ступеня чи вченого звання» (див. Рис. 5), однак припускаємо, що тут ідеться більше про знання норми, а не реальну практику, оскільки, як твердять викладачі, такий спосіб звертання вони чують украй рідко[12] (див. Рис. 3). У кількох відповідях студентів з'являються й властиві українському етикету АФ з іменем по батькові (див. Рис. 5), що самі респонденти вважають звичним, зручним (*вживаю ім'я і по батькові, бо так привичніше* (IV); *Думаю, це на підсвідомості, бо так вчили звертатися у школі, так звертаються мої одногрупниці* (IV), *Найбільш комфортний спосіб, і можливо найбільш вдалий* (Ім)[13]). Є й такі відповіді, у яких не з'являється безпосередня АФ, а лише спосіб, у який студенти ведуть діалог із викладачем: *Dzień dobry,*

[12] Серед відповідей викладачів цього ж закладу, де навчаються студенти, така АФ з'являється лише один раз.

[13] Можна припустити, що таку АФ студенти вживають, коли повністю звертаються українською мовою до викладача або коли вводять цю форму як цитату в польськомовний комунікат, оскільки польськомовна форма на кшталт *Iryna Wasylówna* (*Ірина Василівна*) є надто складною і штучною. Можливо, п'ятеро із респондентів, котрі зазначили таку відповідь, не звернули увагу на те, що запитання стосуються польськомовної комунікації. У реальному спілкуванні таких польськомовних АФ радше не буває.

przepraszam czy mogę zapytać panią (II), *Przepraszam, Pani…* (I), що може свідчити, серед іншого, і про уникання АФ, можливо, через невпевненість і недостатню компетенцію у сфері мовленнєвого етикету.

Серед інших відповідей трапляються АФ: *pani nauczycielka* (1 відповідь), *pani wykładowca* (1 відповідь), *panie wykładowco* (1 відповідь), що, найімовірніше, є результатом невдалого пошуку респондентами правильної форми для анкетної відповіді.

3. Висновки

Проведене дослідження засвідчує, що в польському мовленні в Україні, представленому середовищем викладачів і їхніх учнів – студентів закладів вищої освіти та слухачів мовних курсів, найуживанішою є АФ «*pan* / *pani* + ім'я». Це домінантна АФ, керована до учнів: 82% – ЗВО і 66% – МК (що не вимагає коментарів нормативного характеру). Така сама АФ переважає й у комунікації в напрямі від учня до викладача: 68% – ЗВО і 88% – МК – за даними викладачів, а також 52% – за деклараціями опитаної групи студентів (що не відповідає кодифікованій загальнопольській нормі). На мовних курсах помітно частіше, ніж в університетському середовищі (34% і 11%, відповідно) виступає форма звертання на «ти» до учнів (переважно це мотивовано критерієм молодшого віку деяких слухачів курсів, про що пишуть респонденти; можна також припустити, що такий стан зумовлений специфікою прагматичної ситуації – меншим ступенем формалізації контакту, пов'язаним із «філософією» деяких приватних мовних шкіл). Серед нечисленних працівників ЗВО, які обирають тип контакту на «ти», – викладачі старшого віку (їхні наукові ступені і вчені звання можуть бути різні).

Зрідка в досліджуваному мовленні, як засвідчують дані анкетного опитування, трапляються форми звертання до учнів «*pan* / *pani* + прізвище» чи «*pan* / *pani* + ім'я + прізвище», а до викладачів – АФ на кшталт *panie wykładowco*, *pani nauczycielko*, *proszę pana* / *proszę pani* (до осіб із науковим ступенем), що не відповідає нормам мовленнєвого етикету в Польщі. Винятковість звертання до учнів за допомогою АФ «*pan* / *pani* + прізвище» спричинена, напевно, надто офіційним, у розумінні опитуваних, його характером, що не сприяє підтримуванню приязної атмосфери

спілкування між співрозмовниками. Спорадичне використання АФ «*pan* / *pani* + ім'я + прізвище» мотивоване прагматично: на думку викладачів, воно буває необхідне тоді, коли в групі є кілька людей із тим самим іменем, яких треба за допомогою прізвища ідентифікувати (особливо така потреба виникає в умовах дистанційного навчання). Невідповідність цієї структури польській нормі опитувані радше не усвідомлюють.

Доволі часто респонденти – й учні, і викладачі – подають звертання (саме до університетських викладачів) на ім'я та ім'я по батькові (порівн. 14% – ЗВО і 4% – МК – за даними викладачів та 11% – за даними студентів), але, напевно, опитуваним ідеться про українські цитати в польськомовному тексті чи взагалі про контакт українською мовою. Такий отриманий результат не можна, однак, залишити без коментарів. На нашу думку, він свідчить про те, що в польськомовному етикеті звертання в Україні існує певна ніша, яку неможливо заповнити жодною загальнопольською структурою так, щоб вона була повним прагматичним еквівалентом української АФ з іменем по батькові (наприклад, форма «*pan* / *pani* + ім'я» може бути за мало ввічливою, а форма «*pan* / *pani* + назва наукового ступеня чи вченого звання» – надто «сухою», що створює значну дистанцію між комунікантами). Отже, механічне перенесення питомо польських адресативних звичаїв на ґрунт польськомовного етикету в Україні (напр., форм із титулярними іменниками) не завжди можливе без певних втрат для співрозмовників у прагматичній складовій комунікативного акту. Про цю особливість згадують анкетовані викладачі, пишучи про штучність уживання польських титулярних іменників в академічному середовищі в Україні. Цю проблему, на нашу думку, відчувають і студенти, хоча, за даними анкет, вони майже втричі частіше, ніж викладачі (30% і 11%, відповідно) декларують уживання щодо своїх університетських наставників АФ «*pan* / *pani* + назва наукового ступеня чи вченого звання». Припускаємо, що ця диспропорція спричинена підсвідомим прагненням студента «правильно» відповісти на запитання анкети.

За результатами проведеного анкетування вдається зауважити доволі помітну в реальній комунікації стратегію уникання і учнями, і викладачами безпосередніх АФ. Водночас опитувані викладачі наголошують на потребі частішого вживання безпосередніх звертань з іменем саме в умовах дистанційного навчання, коли обмеженою є невербальна комунікація.

Проблеми поблажливо-зверхніх конотацій звертань зі скороченою (здрібнілою) формою імені, керованих до учнів, комуніканти досліджуваних середовищ в Україні не відчувають так гостро, як учасники академічного дискурсу в сучасній Польщі, де питання таких уживань може бути регламентоване офіційними документами. В Україні аксіологічно амбівалентні за своєю суттю АФ зі скороченою (здрібнілою) формою імені здебільшого реалізують позитивні, а не негативні прагматичні конотації. Варто зауважити, що кількісні показники декларованого вживання викладачами у звертаннях до своїх адептів форм із неповною назвою імені після слів *pan* / *pani* доволі високі (16% – ЗВО, 17% – МК), що засвідчує відмінності між сучасними соціокультурними тенденціями розвитку мови в Україні та Польщі. Навіть до викладачів учні, за даними анкет, можуть скеровувати, хоча й нечасто, АФ зі скороченою (здрібнілою) формою імені.

Домінантна у звертанні до викладачів АФ «*pan* / *pani* + ім'я» не відповідає загальнопольським нормам звертання в академічному середовищі (хоч виступає в узусі). Якщо ця АФ прийнятна в середовищі МК, то її домінування в комунікації у ЗВО України може викликати дискусійні оцінки. З одного боку, засвідчуємо невідповідність мовленнєво-етикетним стандартам країни, мову якої студенти вивчають. З іншого ж, виявляємо, що такий стан не є виключно наслідком незнання загальнопольських норм, а може бути спричинений свідомим вибором учасників комунікації – як учнів, так і самих викладачів. Проведене дослідження засвідчує певну міру асиметрії між усвідомленням викладачами норми у сфері польського мовленнєвого етикету і фактично поширюваними ними зразками АФ в учнівському середовищі. На основі частини отриманих відповідей (бл. 13% ЗВО) можна припустити, що деякі викладачі не до кінця свідомі загальнопольських норм у сфері звертання (напр., коли зазначають, що структура «*pan* / *pani* + ім'я» найбільш відповідна і вони не хотіли б, щоб до них звертались в інший спосіб, порівн.: *Це норма при звертанні до людини старшої за віком або статусом* (ЗВО Кв Кн 32), *Bo taka jest w tradycja* [w] *Polsce, tak nazywają lektora z Polski* (ЗВО ІвФр Кн 30). Серед таких респондентів – і носії наукових ступенів, і вчителі мовних курсів. Варто зауважити, що дослідження не виявило суттєвих диспропорцій між нормативною свідомістю викладачів ЗВО і МК, однак це може бути пов'язане з тим, що етикет звертання на мовних курсах «вільніший», ніж академічний, тож об'єктивно, що в анкетах не

вдалося простежити ступеня компетентності викладачів МК у всьому спектрі нормативних у польській мові АФ, включно із тими, що містять титулярні іменники.

Мотиви, які спонукають досліджуваних викладачів сприяти укріпленню в польському мовленні в Україні офіційного статусу звертання до викладача «*pan* / *pani* + ім'я», переважно мають прагматичний характер. З відповідей на запитання анкети можна зробити висновок, що для більшості викладачів така форма звертання до них є прийнятною і «комфортною», оскільки дає змогу підтримувати кращий емоційний зв'язок і ближчі стосунки зі студентами, а також менш формальну, приязну атмосферу на заняттях. Лише поодинокі викладацькі голоси обстоюють тезу, що для розвитку соціолінгвістичної компетенції учнів варто привчати їх до нормативних форм. Більшість анкетованих не виявляють, однак, бажання практикувати в реальній комунікації, де самі виступають адресатами, «офіційних» і штучних, на їхню думку, АФ із титулярними іменниками. Тим часом саме викладацька практика, а не педагогічна теорія, найбільше, на нашу думку, впливає на формування польськомовних адресативних звичаїв в Україні: радше не теоретичні настанови і не вправи з підручників, а саме практична мовленнєва діяльність викладача є визначальною у формуванні навиків правильного вибору форми звертання у студентів, тому від його індивідуальних адресативних стратегій може залежати якість навчання студентів. Вагомою причиною зведеного до мінімуму в польськомовних діалогах студентів із викладачами в Україні використання АФ із титулярними іменниками, властивих академічному дискурсу в Польщі, є майже повна їх відсутність в україномовному університетському середовищі. Спостереження над мовною свідомістю викладачів польської мови в Україні, які стали можливі на основі анкетування, засвідчують перевагу при виборі й оцінці АФ прагматичних чинників над дидактичними мотиваціями. З огляду на це «зручний» для обох сторін комунікації – адресанта й адресата – спосіб звертання до викладачів «*pan* / *pani* + ім'я», підтримуваний інтерферентним впливом українських мовно-культурних звичаїв, у досліджуваних середовищах, на нашу думку, домінуватиме й надалі, принаймні у найближчий час. Порівняння отриманих результатів із проведеними близько десяти років дослідженнями, які порушували низку проблем польськомовних форм звертання в середовищі вчителів і учнів різних типів шкіл, зокрема й середніх і суботніх (порівн. Krawczuk, 2012), підтверджує тривалий

і стійкий характер АФ «*pan* / *pani* + ім'я» в Україні[14], на який особливого впливу не справила ширша доступність до нормативних джерел, з яких можна почерпнути знання про АФ (більше підручників і посібників, освітні проєкти тощо)[15]. У майбутньому цей звичай підтримуватимуть і відповідні демократичні узуальні тенденції в Польщі.

Перелік скорочень

АФ – адресативна форма (номінальна)
Бк – бакалавр
Дн – доктор наук
Др – Дрогобич
Дц – доцент
ЗВО – заклад вищої освіти
ІвФр – Івано-Франківськ
Кв – Київ
Кн – кандидат наук
Лв – Львів
Лц – Луцьк
Мг – магістр
МК – мовні курси
Од – Одеса
Сп – спеціаліст
Тр – Тернопіль
Хр – Харків

Бібліографія

Богдан, С. К. (1998). *Мовний етикет українців: Традиції і сучасність*. Рідна мова.

Бусел, В. Т. (Ed.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000*. Перун.

Зелінська, М. (2011). Мовленнєвий етикет молодих носіїв польської мови (на прикладі учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини). *Мова і культура*, *14*(5(151)), 168–173.

Зелінська, М. (2018). *Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України*. Посвіт.

Мацюк, З., & Станкевич, Н. (2005). *Українська мова професійного спілкування: Навчальний посібник*. Каравелла.

[14] АФ «*pan* / *pani* + ім'я» поширена і в газетному мовленні полонійних організацій в Україні, що також стає чинником утвердження цієї форми звертання в польському мовленні в Україні (див. напр. Krawczuk, 2022, сс. 39–66).

[15] Серед змін останнього десятиліття фіксуємо краще усвідомлення загальнопольської норми – і викладачами, і учнями (зокрема, студентами ЗВО), яке, однак, здебільшого не перекладається на реальні комунікативні звичаї в польському мовленні в Україні.

Радевич-Винницький, Я. (2001). *Етикет і культура спілкування*. Сполом.

Редько, Ю. (2017). Як поводитися в товаристві. In О. Сербенська (Ed.), *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Навчальний посібник* (3rd ed., pp. 11–20). Апріорі.

Редько, Ю., & Сербенська, О. (2017). Ще раз про форми кличного відмінка. In О. Сербенська (Ed.), *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Навчальний посібник* (3rd ed., pp. 141–143). Апріорі.

Скаб, М. С., Бабич, Н. Д., Скаб, М. В., Колесник, Н. С., Ковтун, А. А., Грималовський, І. С., Гуцуляк, І. Г., Стрілець, І. В., Гаврилащук, О. Д., & Лакуста, О. К. (2008). *Українська система найменувань адресата мовлення*. Рута.

Bańko, M., Linde-Usiekniewicz, J., & Łaziński, M. (2021). *Rekomendacje dotyczące języka niedyskryminującego na Uniwersytecie Warszawskim* (2nd ed.). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Krawczuk, A. (2012). Nauczyciel i uczeń w językowych relacjach grzeczności: Polskie formy adresatywne na Ukrainie. *Słowo: Studia Językoznawcze*, *3*, 110–124.

Krawczuk, A. (2022). Swoistość form adresatywnych w tekstach współczesnych gazet polskojęzycznych wydawanych w Ukrainie (na tle normy ogólnopolskiej). *Poradnik Językowy*, *2022*(10(799)), 39–66. https://doi.org/10.33896/PorJ.2022.10.3

Łaziński, M. (2006). *O panach i paniach: Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marcjanik, M. (2006). Przez grzeczność na skróty: O nonszalancji zachowań młodego pokolenia. In M. Marcjanik (Ed.), *Retoryka codzienności: Zwyczaje językowe współczesnych Polaków* (pp. 230–238). Trio.

Marcjanik, M. (2008). Wielkie zmiany przyjdą jutro: O przemianach w językowych obyczajach grzecznościowych. *Język a Kultura*, *20*, 89–98.

Marcjanik, M. (2009). *Mówimy uprzejmie: Poradnik językowego savoir-vivre´u*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marcjanik, M. (2015). Współczesna etykieta językowa – zmierzch wartości? *Studia Medioznawcze*, *2015*(4(63)), 115–119. https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2015.63.513

Marcjanik, M. (2016). Ślady przemian obyczajowych w języku XXI wieku: Próba interpretacji nowych form i znaczeń. *Język a Kultura*, *26*, 11–23. https://doi.org/10.19195/1232-9657.26.2

Marcjanik, M. (2021). *Mówimy uprzejmie: Poradnik językowego savoir-vivre´u* (2nd ed.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Masojć, I. (2010). Dystansowe formy adresatywne w zachowaniu językowym młodych Polaków na Litwie. *Studia Pragmalingwistyczne*, *2*, 151–169.

Sicińska, K. (2020). O statusie i nazewnictwie odmian języka polskiego na dawnych Kresach Wschodnich. *Prace Filologiczne*, *75*(2), 237–262. https://doi.org/10.32798/pf.682

Skudrzyk, A. (2007). Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, *savoir-vivre*, *bon ton*, dobre wychowanie, grzeczność językowa). In A. Achtelik & J. Tambor (Eds.), *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego* (pp. 105–122). Wydawnictwo Gnome.

waza. (2017, April 15). Ma pan swieta racje!!!!!!! Te wszystkie «witam», «witam pani Grazynko» – to jest takie modne w obecnych czasach [Comment on the article «Jest słowo „witam" na początku listu? To nie odpowiadam»]. *Wyborcza.pl*. https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,11588022,jest-slowo-witam-na-poczatku-listu-to-nie-odpowiadam.html?disableRedirects=true

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2021). Informacja pragmatyczna w słowniku ortoepicznym: Stan obecny i potrzeby. *Poradnik Językowy*, *2021*(4), 58–74. https://doi.org/10.33896/porj.2021.4.5

Bibliography (Transliteration)

Bańko, M., Linde-Usiekniewicz, J., & Łaziński, M. (2021). *Rekomendacje dotyczące języka niedyskryminującego na Uniwersytecie Warszawskim* (2nd ed.). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Bohdan, S. K. (1998). *Movnyĭ etyket ukraïntsiv: Tradytsiĭ i suchasnist'*. Ridna mova.

Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyĭ tlumachnyĭ slovnyk suchasnoï ukraïns'koï movy: 250000*. Perun.

Krawczuk, A. (2012). Nauczyciel i uczeń w językowych relacjach grzeczności: Polskie formy adresatywne na Ukrainie. *Słowo: Studia Językoznawcze*, *3*, 110–124.

Krawczuk, A. (2022). Swoistość form adresatywnych w tekstach współczesnych gazet polskojęzycznych wydawanych w Ukrainie (na tle normy ogólnopolskiej). *Poradnik Językowy*, *2022*(10(799)), 39–66. https://doi.org/10.33896/PorJ.2022.10.3

Łaziński, M. (2006). *O panach i paniach: Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marcjanik, M. (2006). Przez grzeczność na skróty: O nonszalancji zachowań młodego pokolenia. In M. Marcjanik (Ed.), *Retoryka codzienności: Zwyczaje językowe współczesnych Polaków* (pp. 230–238). Trio.

Marcjanik, M. (2008). Wielkie zmiany przyjdą jutro: O przemianach w językowych obyczajach grzecznościowych. *Język a Kultura*, *20*, 89–98.

Marcjanik, M. (2009). *Mówimy uprzejmie: Poradnik językowego savoir-vivre´u*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Marcjanik, M. (2015). Współczesna etykieta językowa – zmierzch wartości? *Studia Medioznawcze*, *2015*(4(63)), 115–119. https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2015.63.513

Marcjanik, M. (2016). Ślady przemian obyczajowych w języku XXI wieku: Próba interpretacji nowych form i znaczeń. *Język a Kultura*, *26*, 11–23. https://doi.org/10.19195/1232-9657.26.2

Marcjanik, M. (2021). *Mówimy uprzejmie: Poradnik językowego savoir-vivre´u* (2nd ed.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Masojć, I. (2010). Dystansowe formy adresatywne w zachowaniu językowym młodych Polaków na Litwie. *Studia Pragmalingwistyczne*, *2*, 151–169.

Matsiuk, Z., & Stankevych, N. (2005). *Ukraïns'ka mova profesiĭnoho spilkuvannia: Navchal'nyĭ posibnyk*. Karavella.

Radevych-Vynnyts′kyĭ, IA. (2001). *Etyket i kul'tura spilkuvannia*. Spolom.

Red′ko, IU. (2017). IAk povodytysia v tovarystvi. In O. Serbens′ka (Ed.), *Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys' i pravyl'no hovoryty: Navchal'nyĭ posibnyk* (3rd ed., pp. 11–20). Apriori.

Red′ko, IU., & Serbens′ka, O. (2017). Shche raz pro formy klychnoho vidminka. In O. Serbens′ka (Ed.), *Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys' i pravyl'no hovoryty: Navchal'nyĭ posibnyk* (3rd ed., pp. 141–143). Apriori.

Sicińska, K. (2020). O statusie i nazewnictwie odmian języka polskiego na dawnych Kresach Wschodnich. *Prace Filologiczne*, *75*(2), 237–262. https://doi.org/10.32798/pf.682

Skab, M. S., Babych, N. D., Skab, M. V., Kolesnyk, N. S., Kovtun, A. A., Hrymalovs′kyĭ, I. S., Hutsuliak, I. H., Strilets′, I. V., Havrylashchuk, O. D., & Lakusta, O. K. (2008). *Ukraïns'ka systema naĭmenuvan' adresata movlennia*. Ruta.

Skudrzyk, A. (2007). Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, *savoir-vivre*, *bon ton*, dobre wychowanie, grzeczność językowa). In A. Achtelik & J. Tambor (Eds.), *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego* (pp. 105–122). Wydawnictwo Gnome.

waza. (2017, April 15). Ma pan swieta racje!!!!!!! Te wszystkie “witam”, “witam pani Grazynko” – to jest takie modne w obecnych czasach [Comment on the article “Jest słowo ‘witam’ na początku listu? To nie odpowiadam”]. *Wyborcza.pl*. https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,11588022,jest-slowo-witam-na-poczatku-listu-to-nie-odpowiadam.html?disableRedirects=true

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2021). Informacja pragmatyczna w słowniku ortoepicznym: Stan obecny i potrzeby. *Poradnik Językowy*, *2021*(4), 58–74. https://doi.org/10.33896/porj.2021.4.5

Zelins′ka, M. (2011). Movlennievyĭ etyket molodykh nosiĭv pol′s′koï movy (na prykladi uchniv subotn′o-nedil′nykh shkil L′vivshchyny). *Mova i kul'tura*, *14*(5(151)), 168–173.

Zelins′ka, M. (2018). *Komunikatyvna kompetentsiia molodykh nosiĭv pol's'koï movy zakhidnykh oblasteĭ Ukraïny*. Posvit.

Forms of Address in the Polish-Language Dialogue of Teachers and Learners in Ukraine

Summary

The article presents the results of a questionnaire survey on the forms of address in the Polish-language teaching environment in Ukraine. The analysis is based on 556 statements from 153 questionnaires completed by respondents from 16 towns in different regions of the country. The topic in focus is nominal and pronominal forms of address used by university teachers and teachers at language courses when talking to their students, and those used by learners when addressing their teachers. The study reveals the proportions of use of various forms of address in teaching situations in Ukraine against the background of their normative Polish equivalents. The results indicate, among others, the discrepancy between the teachers' awareness of the Polish norm and their acceptance or even promotion of the form "*pan*/*pani* + name" when addressing the teacher, which is inconsistent with the general Polish language norm.

Sposoby zwracania się do adresata w polskojęzycznym dialogu wykładowców i uczących się w Ukrainie

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki badań ankietowych nad sposobami zwracania się do adresata w polskojęzycznym środowisku dydaktycznym w Ukrainie. Uwzględniono 556 wypowiedzi pochodzących ze 153 ankiet wypełnionych przez respondentów z 16 miast z różnych regionów Ukrainy. Zbadano nominalne oraz pronominalne sposoby zwracania się wykładowców szkół wyższych oraz kursów językowych do uczących się oraz uczących się do wykładowców. Badania ujawniają proporcje sposobów zwracania się stosowanych w sytuacjach

dydaktycznych w Ukrainie na tle normatywnych odpowiedników w polszczyźnie ogólnej. Ujawniono m.in. rozdźwięk między uświadamianiem przez wykładowców normy ogólnopolskiej i akceptowaniem lub wręcz promowaniem przez nich niezgodnej z normą ogólnopolską formy adresatywnej „*pan*/*pani* + imię" podczas zwracania się do wykładowcy.

Keywords: forms of address; normative awareness; pragmatics; Polish language in Ukraine

Słowa kluczowe: zwracanie się do adresata; świadomość normatywna; pragmatyka; język polski w Ukrainie

(1) Alla Kravchuk, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4087-3562
Correspondence: alla.kravchuk@lnu.edu.ua

(2) Iryna Bundza, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6818-9872
Correspondence: iryna.bundza@lnu.edu.ua

Competing interests: The authors have declared that they have no competing interests.

The preparation of this article was self-financed by the authors.

Authors' contribution: Both authors participated in creating the conception, data analysis and writing the manuscript to the same extent.

Publication history: Received: 2022-11-04; Accepted: 2023-02-28; Published: 2024-01-15